

Annemarie Kalis tijdens Nacht der Wanhoop in Perdu op 6 februari 2015

Tot mijn veertiende bestond mijn filmisch universum uit De Kleine Zeemeermin, de Speurneuzen en een film waarin Herman van Veen een raket bouwt in zijn achtertuin. Een opgewekte, eenvoudige wereld. En toen, ergens in 1992, was ik op een avond alleen thuis en keek op televisie naar 'Naked', een film van Mike Leigh. De film gaat over Johnny, een morsige dertiger die op de vlucht is voor de politie vanwege een aanranding. Johnny zwerft gedurende een nacht door Londen en valt iedereen die hij ontmoet lastig met cynische vragen en sadistische grappen. Al zijn gesprekspartners zijn zoekend, verknipt, teleurgesteld, wankele zielen. Johnny is niet genadig. Die avond op de bank versplinterde mijn opgewekte universum, maar uit de scherven ontstond mijn liefde voor films.

In dit kwartier wil ik iets laten zien over de filmische dynamiek van de wanhoop. Wanhoop is een afgrond die ons tegelijkertijd aantrekt en afstoot. In goede films kijken we in de diepte of hangen misschien zelfs aan het randje – maar we laten ons niet vallen, want dan zou het verhaal afgelopen zijn. Eenmaal in de afgrond van de wanhoop is er geen verhaal, geen taal en geen gedachte meer. Wanhoop is in essentie onuitsprekelijk. En ik kan het weten: filosofen hebben niets anders dan denken en taal, en met wanhoop kunnen ze over het algemeen slecht overweg. Ideeën zijn heel krachtige instrumenten en er kan altijd nog iets worden geprobeerd, verwacht, verbeterd, bedacht. Daarom zijn filosofen in mijn ervaring uiteindelijk hoopvolle mensen, uitzonderingen natuurlijk daargelaten. Als de filosofie een film zou zijn zou deze meer op *Love Actually* lijken dan op een Tarkovsky.

Om wanhoop te kunnen begrijpen, heb je dus iets anders nodig dan ideeën of gedachten. Juist de film, waarin beeld, geluid, ideeën en verhaal samenkomen, lijkt dan ook bij uitstek een geschikt medium om iets over wanhoop uit te drukken. Sterker nog: films die voornamelijk hoopvol zijn, zijn vaak ontzettend saai. De ultieme feel-good movie gaat weliswaar over het overwinnen van obstakels, maar die obstakels zijn meestal niet meer dan kleine rimpelingen in een bad van gezelligheid. Denk bijvoorbeeld aan Hugh Grant die mijmert: *“Whenever I get gloomy with the state of the world, I think about the arrivals gate at Heathrow Airport. It seems to me that love is everywhere...”* Het mag een prijzenswaardige levensfilosofie zijn, maar ik hoef er geen film over te zien. Die afkeer van teveel optimisme in films is trouwens ongetwijfeld niet universeel. Een half Amerikaans-half Nederlandse collega-filosoof zei me laatst dat hij zijn interesse in de misdaadserie *The Wire* was verloren omdat er te weinig hoop in zat. In zijn woorden: *“Oh, you think you Europeans are so refined because you like unhappy endings. But my aesthetic taste has now evolved beyond unhappy endings.”*

Dat punt in de esthetische evolutie heb ik nog niet bereikt. Maar: films die volledig en met overgave verzinken in duistere droefenis zijn wat mij betreft. net zo saai als Hugh Grant's *love is everywhere*. Zoals ik al zei: zodra je je overgeeft aan de wanhoop houdt het verhaal op. Wat aangrijpt en vasthoudt is de spanning tussen de wanhoop en het vechten daartegen. Mike Leigh's Johnny kijkt met open ogen in de afgrond: *“You can't make an omelet without cracking a few eggs. And humanity is just a cracked egg. And the omelet stinks.”* Hij hangt misschien zelfs aan het randje. Maar hij houdt zich stevig vast aan die rand, en taal is zijn belangrijkste houvast. Ik wil vijf minuten uit de film laten zien, een van Johnny's nachtelijke ontmoetingen, waarin iets zichtbaar wordt van de dynamiek van de wanhoop.

[scene: 1.31.00-1.36.00] → <http://youtu.be/gMwzvAt84P8>

Wisecracks, theorieën, cynische analyses: allemaal pogingen om zich de duistere droefenis en de *death metal* posters van het lijf te houden. Dat lukt nooit echt: uiteindelijk valt de wanhoop je aan in een donkere steeg. *Zonder woorden*, alles wat je nog hoort zijn woeste kreten zonder betekenis.

Wat gebeurde er toen ik dit destijds voor het eerst zag? Misschien is het nog het best te omschrijven als het oprekken van je ziel. Pijnlijk, hardhandig, maar nodig. Dat het nodig was wist ik al wel onmiddellijk. Terug naar de Kleine Zeemeermin wilde ik meteen niet meer. Maar nodig voor wat? Waarom willen we opgerekt worden? Is het te begrijpen als een liefde voor de waarheid – we weten dat de wereld geen eenvoudige plek is, en duistere droefenis geeft ons het idee dat we de wereld zien zoals die is? Het zou kunnen, maar mensen zijn over het algemeen helemaal niet zo geïnteresseerd om de wereld precies te zien zoals die is. Integendeel, zou ik zeggen. Een andere mogelijkheid is dat wanhoop in films ons aantrekt omdat we voelen dat we het leven pas goed kunnen waarderen als we het zien in al zijn volheid, geen licht zonder donker, geen lief zonder leed, geen goed zonder kwaad, enzovoort. Maar ik denk eerlijk gezegd niet dat dat het was. Wat me twee uur lang als verstijfd op de bank hield was niet dat ik iets leerde over donker en licht, maar dat ik dingen zag die mijn pet als veertien-jarige volledig te boven gingen.

Wat de film in me opriep was wat Foucault een *grenservaring* genoemd zou hebben.

Grenservaringen bij Foucault zijn extreme ervaringen die de grens markeren tussen bewust en onbewust, tussen het zegbare en het onzegbare. Een grenservaring kan nog zo'n beetje in woorden worden beschreven, maar nooit helemaal: hij strekt zich uit tot in het moeras van onbegrijpelijkheid dat overal om ons heen is. Toen ik deze avond voorbereide heb ik lang getwijfeld welk voorbeeld ik zou nemen: 'Naked' of die andere film die mijn leven veranderde: *Solaris*. Die gaat uiteindelijk over hetzelfde: de astronauten benen rusteloos door hun krappe ruimteschip, hun bastion van orde en optimistische wetenschap, terwijl buiten niets anders is dan de zwarte kolkende zee die het oppervlak vormt van de onbegrijpelijke planeet *Solaris*. "The night stared me in the face, amorphous, blind, infinite, without frontiers. Not a single star relieved the darkness behind the glass." Dat is het ongrijpbare, onbegrijpelijke dat altijd loert aan de rand van ons gezichtsveld.

En grenservaringen zijn ervaringen die de grens met die zee markeren. Seks is, als het tenminste goed is, een grenservaring, maar poëzie natuurlijk ook. En de dreigende afgrond van de wanhoop dus net zo goed. Dus wat is de waarde van dit soort ervaringen? Volgens Foucault is het markeren van de grens met het onbewuste, het onzegbare, nodig om überhaupt iemand te kunnen zijn. Je kunt alleen maar groeien door je op de een of andere manier af te bakenen tegen alles wat je nooit kunt zeggen of begrijpen. Johnny bevecht zijn bestaan door zijn hoofd tegen de muur te slaan. Ik werd veranderd doordat ik ineens glashelder zag wat ik allemaal niet aan de wereld snapte. Want - toen ik veertien was, en me liet overrompelen door deze film, begreep ik niet eens dat het een *komedie* was. Een zwarte komedie weliswaar volgens de *Internet Movie Data Base*, maar toch. Iets om om te lachen. Misschien moet je daar wel volwassen voor zijn, om het verband tussen humor en wanhoop te zien? Toen ik 'Naked' laatst voor de

vijfde keer zag, vond ik het ineens een grappige film. Maar of dat nu een teken van existentiële groei is of juist van vervlakking, dat durf ik nog niet te zeggen.